In een tijd waarin efficiëntie en effectieve leertijd hoogtij vieren en leraren van instructie naar instructie racen, lijken Montessori's ideeën over de ononderbroken werkperiode soms wat op de achtergrond geraakt. Toch vormt het juist een belangrijk uitgangspunt van het montessorionderwijs. Want wat gebeurt er eigenlijk wanneer kinderen langdurig de ruimte krijgen om zelfgekozen werk te verdiepen? En welk belang dient het?

TEKST: **JAAP DE BROUWER**

De lange, ononderbroken werkperiode: meer dan organisatie

Madelief komt de school binnen, hangt haar jas op, geeft de leraar een hand, gaat naar haar tafel en kiest zelf haar werk. Ze begint met iets eenvoudigs; een activiteit met schrijven waar ze even rustig mee kan opstarten. Vervolgens verbetert ze haar rekenwerk van gisteren. Tegen half tien pakt ze zelf haar fruit uit de kast en gaat even rustig eten en drinken, terwijl de anderen kinderen in haar groep doorwerken. Wanneer Madelief het op heeft ruimt ze het op en gaat ze aan de slag met de deelbak. Ze maakt deelsommen met miljoenen en kan daar wel bijna een uur geconcentreerd mee werken. Tegen de tijd dat het na elf uur is, overziet ze haar werk van die ochtend. Voldaan ruimt ze haar werk op, kijkt nog wat rond bij het werk van andere kinderen. Vlak voor half twaalf zegt de leraar dat het voor alle kinderen tijd is om op te ruimen.

Vorming door werk

Het zou een dag van een willekeurige montessorischool kunnen zijn. Veel montessorischolen hanteren een lange, ononderbroken werkperiode waarin kinderen tweeëneenhalf tot drie uur bezig zijn met zelfgekozen werk. De ononderbroken tijd vormt volgens Montessori een belangrijke voorwaarde voor ontwikkeling. De leraar stoort hen niet onnodig, legt niet voortdurend werk op, begeleid kinderen vanuit observatie waar nodig en bewaakt de werksfeer en concentratie in de groep. En juist om die concentratie is het Montessori te doen.

Concentratie is bij Montessori het enige waaraan de leraar de waarde van de activiteit van het kind kan aflezen. Zij beschouwde 'concentratie als het middelpunt van ontwikkeling'.[1] Wanneer een kind volledig verdiept in een materiaal, ontwikkelt het niet alleen kennis en vaardigheden, maar ook eigenschappen als gehoorzaamheid, sereniteit, innerlijke discipline en doorzettingsvermogen.[2] Kortom, het ontwikkelt ook zijn persoonlijkheid. Zo bekeken is de ononderbroken werkperiode eerder een pedagogische keuze: door de eigen activiteit voedt het kind zichzelf op, is de gedachte.

'Concentratie is bij Montessori het enige waaraan de leraar de waarde van de activiteit van het kind kan aflezen.'

In Montessori's ogen brengt de werkperiode veel meer dan alleen taakgerichtheid, zoveel mogelijk werk afronden en effectieve leertijd; het is de vorming van het kind die voor haar voorop staat. Montessori zag steeds opnieuw dat kinderen na perioden van concentratie veranderden. Zij werden rustiger, ordelijker en meer in staat hun eigen gedrag te sturen. Die concentratie werkte volgens haar vormend. Door te werken aan een taak die het kind zelf gekozen heeft en die voldoende uitdaging biedt, bouwt het kind als het ware aan zichzelf.

Niet onderbreken!

Montessori zag dat de werklust van kinderen vaak verkeerd begrepen wordt, eerder vanuit een volwassen perspectief.[3] Na een tijd van inspanning en hard werken zijn volwassene moe en hebben ze behoefte aan een pauze. Bij kinderen constateerde ze juist het tegenovergestelde. Kinderen zijn van nature werkers en hebben behoefte aan een periode van concentratie en tijd voor een 'groot werk'.[4] De spil in de ononderbroken werkperiode is het vrije werken van de kinderen. Dat is voor veel leraren in deze tijd een spagaat. Er wordt veel van leraren verwacht aan resultaten en opbrengsten. Instructies geven en een strakke planning zijn hierin wellicht cruciaal. De vrije werkkeuze van kinderen komt daarmee onder druk te staan en daarmee ook de vormende waarde van het werken.

'Specifieker gaat het om intellectueel vrij werk dat concentratie bij het kind voor langere tijd opwekt.'

Volgens Montessori krijgen leraren 'ongeordende kinderen wanneer de orde wordt opgelegd door de wil van de volwassene, luie kinderen wanneer het werk van bovenaf wordt opgelegd door de volwassene; ongehoorzame kinderen, wanneer gehoorzaamheid was aan ze opgelegd.'[5] Volgens Montessori was het probleem dat de leraar niet het vertrouwen bezit om de vrijheid van het kind te eerbiedigen.[6] Ze kunnen het volgens haar niet nalaten om tussen het kind en zijn werk te komen, te helpen, instructies te geven omdat die nu eenmaal gepland staan. Ze was daarover zeer stellig: 'Daardoor wordt het proces van het verschijnsel [concentratie] onderbroken en wordt alles bedorven.'[7] Kinderen die geconcentreerd werken, mogen dus geenszins door de leraar onderbroken worden in hun werk. Niet door een vooraf geplande instructie en ook niet door een ochtendpauze.

Juist het vrije werken zorgt voor de opbouw van de persoonlijkheid, stelde Montessori. Dat betekent niet dat elke vrije keuze van het kind per definitie een goede keuze is. Specifieker gaat het om intellectueel vrij werk dat concentratie bij het kind voor langere tijd opwekt.[8]

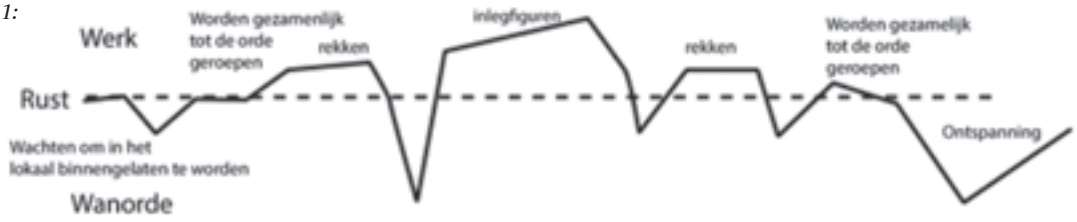
'Een voor hem moeilijk werk; het gaat er geheel in op; het verdiept zich in voor lange tijd; zijn hele ziel hangt eraan; het sluit zichzelf af van zijn omgeving; dit is wat we noemen: "het grote werk"'.[9]

Schijnvermoeidheid

Wie Montessori leest, zou bijna kunnen denken dat kinderen vanzelf langdurig geconcentreerd werken zodra zij vrijheid krijgen. Haar observaties laten echter iets anders zien. Niet ieder kind komt vanzelfsprekend tot diep geconcentreerd werk, daar gaat een geleidelijke ontwikkeling aan vooraf. Om het werkgedrag en de concentratie van kinderen te observeren gebruikte Montessori een eenvoudige grafiek (zie figuur 1). Onder de lijn is wanorde; een kind dat rondloopt in het lokaal, niet werkt of zich makkelijk laat afleiden. Boven de lijn is orde; het kind toont concentratie en verdiept zich in een materiaal. Door gedurende de werkperiode het kind en zijn werk te observeren, ontstaat er over de tijd heen een lijn; de zogenoemde werkcurve.

Montessori beschrijft verschillende graden van ontwikkeling in deze werkcurve.[10] In de eerste graad vertoont het kind vooral wanordelijk gedrag en een onvermogen zich te concentreren. Van langdurige concentratie is nog nauwelijks sprake. In de tweede graad, waarin het kind enige keren geconcentreerd werk heeft ervaren, volgt een gemiddelde, kenmerkende lijn. Kinderen starten met een

Figuur 1:

inleidend, reeds bekend werk, gevolgd door een periode van rusteloosheid die Montessori schijnvermoeidheid noemt. Hierna volgt een periode van groot werk, soms wel tot een uur lang met moeilijker werk. Het kind werkt geconcentreerd en verdiept zich in zijn werk. Deze werkcurve eindigt met een toestand van ontspanning. Van belang is dat de leraar deze fasen herkent, met name de fase schijnvermoeidheid: kinderen lopen wat rond, werken niet, ogen vermoeid en enigszins rusteloos. Montessori stelt dat de onervaren leraar dit zou opvatten als een teken dat de kinderen pauze moeten houden; bezien vanuit een volwassen perspectief. Het tegenovergestelde is echter nodig; kinderen maken zich mentaal op voor het grote werk, nemen als het ware een aanloop om dat moeilijke, uitdagende werk aan te gaan. De leraar moet dus afwachten en observeren en kinderen niet onnodig storen, want wanneer zij de werkcyclus van de kinderen onderbreken met bijvoorbeeld buitenspel, begint de werkcyclus na de pauze weer opnieuw en komen kinderen niet tot hun 'grote werk'.[11]

'Het is dus nodig dat kinderen een volledige cyclus doorlopen zonder daarbij onderbroken te worden.'

Montessori ziet het grote werk voor kinderen als uitrusten. Kinderen willen graag werken en na een periode van groot werk zijn ze tevredener dan daarvoor. Vergelijk het met een goede maaltijd: het kind heeft zich als het ware gevoed aan het werk (zie figuur 2).

Geleidelijk grote werkers

Het is dus nodig dat kinderen een volledige cyclus doorlopen zonder daarbij onderbroken te worden. Dat betekent dus dat kinderen tweeëneenhalf tot drie uur werken in een eigen ritme en met veel vrije keuze. Alleen een volledig voltooide cyclus van werk biedt kinderen de mogelijkheid om hun persoonlijkheid te vormen, stelde Montessori vast.[12] Want wanneer kinderen tot concentratie en het grote werk komen, verdwijnen ook hun 'slechte' eigenschappen zag ze. Ze worden geordend, volhardend en tonen zelfbeheersing.[13] Dus is het van belang dat de leraar op zoek gaat naar die materialen en activiteiten die het kind tot concentratie brengen. De leraar moet dus observeren en zien of het kind een nieuwe aanbieding op een moeilijker niveau kan krijgen.[14] Vervolgens observeert de leraar of deze aanbieding leidt tot de gewenste concentratie; af en toe een behoorlijke zoektocht waar dus ook geen standaard leerlijn voor de vinden is.

Lukt dat wel, dan krijgen kind en leraar daar veel voor terug. Geleidelijk zullen de kinderen 'grote werkers' worden.[15] Montessori beschrijft namelijk ook nog een derde en vierde graad van ontwikkeling in de werkcurve. In de derde graad is de periode van schijnvermoeidheid helemaal verdwenen en eindigt het grote werk in een periode van overdenkingen. Die laatste periode speelt zich inwendig af: 'Vol vreugde en licht, dat als een schijnwerper de omgeving en alle voorwerpen verlicht, die anders onopgemerkt zouden blijven.'[16] Hierna volgt nog een vierde graad; een graad van intellectuele verheffing. Het stadium van een inleidend, makkelijk en bekend werk wordt in feiten overgeslagen en het kind begint direct met keuzes op hoger niveau. Er is in feite sprake van een continue periode van groot werk: 'inactiviteit is voor hen ondraaglijk geworden'.[17] De behoefte om zich te ontwikkelen en nieuwe uitdagingen aan te gaan komt van binnenuit. Werken is een gewoonte geworden. Als meest zichtbare resultaat van het bereiken van dit stadium noemt Montessori niet voor niks 'respect voor het werk van anderen en rekening houden met de rechten van anderen' als vorm van een geslaagde ontwikkeling van de persoonlijkheid van het kind (zie figuur 3).[18]

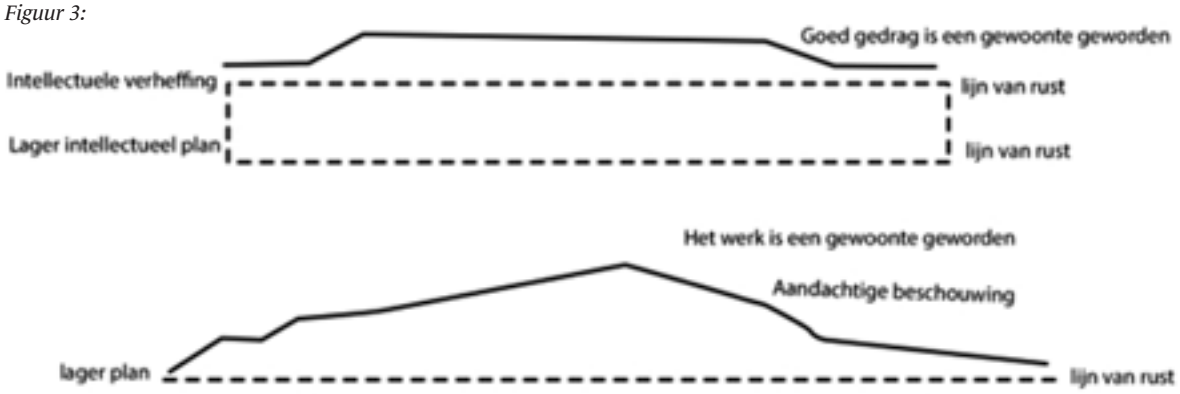
Het gaat niet vanzelf

Het mag duidelijk zijn dat de lange werkperiode opgebouwd moet worden. Een werkcurve van de vierde graad is niet vanzelfsprekend. Leraren die zich uitsluitend beroepen op de vrijheid en vrije werkkeuze, zullen volgens Montessori juist verzanden in wanorde en chaos.[19] Vrijheid vraagt voorbereiding, oefening en begeleiding. De leraar doorloopt dus ook verschillende fasen, parallel

Figuur 2:

Figuur 3:

aan de ontwikkeling van de groep. Aanvankelijk is hij de 'bewaker van de voorbereide omgeving' en ziet erop toe dat kinderen zich ordelijk en netjes gedragen. Ingrijpen en onderbreken kan in deze fase noodzakelijk zijn. Montessori beschrijft een lerares waarbij deze fase wel enkele weken kan duren: 'De kinderen konden zich niet langer dan voor enkele ogenblikken bij eenzelfde werk houden. Zij toonden geen doorzettingsvermogen noch enig initiatief. Soms liepen zij elkaar achterna als een groep schapen. Wanneer het ene kind met een materiaal werkte, wilde al de anderen het hem nadoen.'[20]

'Het mag duidelijk zijn dat de lange werkperiode opgebouwd moet worden.'

Gaandeweg verschuift de rol van de leraar. Hij wordt de schakel tussen het kind en het materiaal. Door zorgvuldig te observeren probeert hij te ontdekken welke activiteiten aansluiten bij de ontwikkelingsbehoeften van het kind en welke materialen concentratie oproepen. Niet het afvinken van een leerlijn staat daarbij centraal, maar de vraag: waar wordt dit kind werkelijk door gegrepen? Zodra kinderen een materiaal gevonden hebben wat hen boeit, verdwijnt hun ongeordende gedrag. Er komt een eind aan hun 'geestelijke rusteloosheid'[21] Dit vormt een startpunt voor de leraar om vervolgens over te gaan tot het aanbieden van steeds moeilijkere oefeningen.

Wat eerst veel sturing vroeg

Wanneer kinderen steeds vaker tot concentratie komen, kan de leraar zich in de derde fase verder terugtrekken. De werksfeer wordt dan meer en meer gedragen door de kinderen zelf. Wat eerst veel sturing vroeg, lijkt nu bijna vanzelf te gaan. Montessori beschrijft hoe de lerares na enkele maanden verbaasd constateerde: 'Na de kerstvakantie ging het als vanzelf door, zonder mijn ingrijpen. Er heerste in het lokaal een atmosfeer van werklust.'[22]

Voor de leraar ligt hierin wellicht de belangrijkste uitdaging. Durven we rusteloosheid soms even te verdragen? Herkennen we schijnvermoeidheid als mogelijke aanloop naar concentratie? Geven we kinderen voldoende tijd om een werkcyclus af te maken? Onderbreken we kinderen niet te veel tijdens hun werk? En observeren we zorgvuldig genoeg om te ontdekken welk werk een kind werkelijk tot verdieping brengt?

De ononderbroken werkperiode vraagt van de leraar om een fundamenteel vertrouwen in het vermogen van kinderen om zichzelf te ontwikkelen. Dat vraagt geduld, observatie en soms ook terughoudendheid van de leraar. En wanneer kinderen de kans krijgen om uit te groeien tot 'grote werkers', levert dat volgens Montessori meer op dan goede leerresultaten alleen.

1. Montessori, M. (1933). Het kind in de kerk. P. 103
2. Montessori, M. (2020). Zelfopvoeding deel 1. P. 90.
3. Kind in de kerk, p. 93.
4. Zelfopvoeding 1, p. 88
5. Montessori, M. (2019). Het brein van het jonge kind. P. 211
6. Kind in de kerk, p. 96
7. Kind in de kerk, p. 96
8. Kind in de kerk, p. 91
9. Kind in de kerk, p. 96
10. Zelfopvoeding 1, p. 89
11. Zelfopvoeding deel 1, p. 82
12. Zelfopvoeding deel 1, p. 88
13. Zelfopvoeding deel 1, p. 90
14. Zelfopvoeding deel 1, p. 85
15. Het kind in de kerk, p. 99
16. Kind in de Kerk, p. 100
17. Zelfopvoeding deel 1, p. 88
18. Zelfopvoeding deel 1, p. 78
19. Zelfopvoeding deel 1., p. 73
20. Zelfopvoeding deel 1, p. 74
21. Zelfopvoeding deel 1, p. 76
22. Zelfopvoeding deel 1, p. 78